

Boží hnev či hnev bohov? O hneve pripisovanému Bohu (božstvám) a o jeho význame v antických a biblických textoch

Andrej Démuth

Predstava hnevajúceho sa Boha¹ je tak trochu paradoxná. Dôvodom tohto paradoxu je to, že ak je hnev dôsledkom reakcie subjektu na niečo, čo sa mu nepáči a čo je pre neho neakceptovateľné,² potom Boh, ktorý by mal byť symbolom najväčšej novej moci a poznania, musel naraziť na limity svojej vôle a schopností, ak sa deje niečo také, čo sa mu nepáči a čo by nechcel. Inými slovami: ak sa hnevá na niečo, čo sa mu nepáči, je to preto, že sa deje niečo, čo nechce. A to je, aspoň ako sa zdá, v rozpore s predstavou jeho všemohúcnosti.³ Navyše, ak sa mu pripíše aj atribút vševědúcnosti, predpoklad jeho hnevu je ešte prekvapivejší (veď vopred musel vedieť, že sa to stane, preto jeho hnev nemá po akte väčší zmysel ako pred ním).

V predkladanej stati sa pokúsim zamerať pozornosť na tri rôzne koncepcie hnevu v jeho spätosti s Bohom (božstvami) v troch typoch náboženských, resp. mýtických narácií – v antropomorfizujúcom polyteizme, v gréckej mytológii – osobitne v mýte o Achilovi a v Biblii – v Starom a i Novom zákone. Prostredníctvom skúmania termínov a kontextuálnych analýz použitých pojmov sa pokúsim skúmať hnev ako morálnu

¹ Klasickým dielom vykresľujúcim Boha ako hnevajúceho sa, je napríklad prednáška Jonathana Edwardsa „Sinners in the Hands of an Angry God“ z roku 1741. Porov. Harry SROUT, „Edwards as Revivalist,“ in Stephen STEIN (ed.), *The Cambridge Companion to Jonathan Edwards*, New York: Cambridge University Press, 2006, s. 125–143 alebo niektoré diela Søren Kierkegaarda (napr. Søren KIERKEGAARD, *Bázeň a chuť; Nemoc k smrti*, Praha: Svoboda-Libertas, 1993). V českém jazykovom kontexte túto tému tematizovalo napr. *Salve: Revue pro teologii a duchovní život* 1 (2022), <https://salve.op.cz/archiv/hnev-1-22> [cit. 20. 10. 2023], venované problematike hnevu.

² Andrej DÉMUTH, „Hnev ako sociálna a morálna emócia,“ in Andrea SZAKÁCS – Tibor HLINKA – Magdaléna MYDLIAROVÁ – Silvia SENKOVÁ – Michaela DUREC KAHOUNOVÁ (eds.), *Bratislavské právnické fórum 2021: Kríza autorít a hodnôt súčasnej spoločnosti*, Bratislava: Právnická fakulta UK, 2021, s. 23–30.

³ Uvedená argumentácia je voľnou alúziou na ateistickú argumentáciu typu: John Leslie MACKIE, „Evil and omnipotence,“ *Mind* 64, č. 254 (1955): 200–212.

a signalizačnú emóciu a poukázať na jeho morálne ale aj amorálne aspekty.⁴

1. HNEVAJÚCE SA BOŽSTVÁ

Napriek tomu v dejinách ľudstva a náboženstiev nájdeme pomerne veľa zmienok o hnevajúcom sa božstve, zúrivosti nebies či o spore medzi bohmi či Bohom a človekom.⁵ Rôzne náboženstvá majú rôzne božstvá, ktoré sú spájané s hnevom. Slávna hinduistická bohyňa Kálí je ženským aspektom božskej energie a manželkou Šivu, Ničiteľa. Zväčša býva zobrazovaná s náhrdelníkom z ľudských lebiek a opaskom odseknutých rúk a ako náušnice nosí mŕtvolu detí. Na náramkoch máva vztyčené kobry a vo svojich ôsmych rukách drží rôzne zbrane (dýky a meče) alebo odťatú hlavu démona. Jej tvár hyzdí zúrivá grimasa s neodmysliteľnou rozmazanou krvou. Kálí je bohyňa času – súdneho dňa a smrti a teda často aj hnevu, pomsty, krutosti.⁶ Kinsley píše, že Kálí predstavuje „Durgov zosobnený hnev, stelesnenú zúrivosť“.⁷ Má však veľa podôb a okrem toho, že je bohyňou ničenia (Samhara Kali), je aj bohyňou ochrany⁸ a plodnosti (Temná matka).

Podobne aj Huitzilopchtli, aztécky boh slnka a vojny, bol spájaný s hnevom a krutosťou, z ktorej šiel strach. Tomu zodpovedal aj jeho výzor. Už ako dieťa po svojom narodení kruto zabil svoju vlastnú sestru Coyolxauhqui a zavesil jej hlavu na oblohu ako mesiac. Podobne naložil aj s ostatnými súrodencami, ktorých odťaté hlavy dodnes zdobia oblohu ako hviezdy. Jeho hnev sa takmer nedal upokojiť, keďže požadoval neu-

⁴ Touto cestou sa chcem poďakovať obom recenzentom/tkám pôvodného textu za ich cenné upozornenia a návrhy na vylepšenie štúdie.

⁵ Elaine FANTHAM, „The angry poet and the angry gods: problems of theodicy in Lucan's epic of defeat,“ *Ancient Anger: Perspectives from Homer to Galen* 32 (2004): 229; Mordechai COGAN, „Sennacherib and the Angry Gods of Babylon and Israel,“ *Israel Exploration Journal* (2009): 164–174; Wendy BRANDMARK, „The Angry Gods“ *Jewish Quarterly* 47, č. 2 (2000): 21–24.

⁶ Sai Vipin NIKAM, „A Semiotic Perspective on the Representation of the Hindu Goddess Kali,“ *The Material Merge* 1, č. 1 (2023): 45–50.

⁷ David KINSLEY, *Tantric Visions of the Divine Feminine: The Ten Mahavidyas*, Berkeley: University of California Press, 1997, s. 70.

⁸ Michael A. MARSMAN, „Kali: in praise of the goddess,“ *Psychological perspectives* 62, č. 2–3 (2019): 184–192.

stále ľudské obete ako cenu za to, že nezničil svet. V jeho chrámoch boli preto každodenne krvavo rituálne obetovaní ľudia, ich srdcia a krv.⁹

Severská a germánska mytológia má tiež svojho boha hnevu, ktorým je Thor. Nielen preto, že bol bohom hromu, ale aj preto, že kam sa pohol, tam rozsieval bolesť a utrpenie. Rozmery jeho hnevu spoznal božský podvodník Loki i trpaslíci, či rôzni iní bohovia. Podobne ako staroslovanský boh Perún (Parom) vládol oblohe, bleskom, hromu, ale aj vojne a spravodlivosti.¹⁰ A práve toto spojenie hnevu a spravodlivosti je pre uvedené božstvá spoločné.

Grécka mytológia má hneď viacero božstiev, ktoré prejavujú neskrotný hnev. Nájdeme ho u samého Dia, Héry, Áresa (boha vojny), Poseidóna (pána morí) či Artemis (bohyně lovu), ktorá bola notoricky vznetlivá a v hneve za stratu panenstva zabíja svoju nasledovníčku Maeru a mení Callisto na medvedicu, zabíja deti thébskej kráľovnej Niobe za to, že urazila ich matku či skántri mladíkov, ktorí ju zazreli nahú pri jej kúpeľi v lese či dokonca mladú dievčinu menom Chione zahubí pre hriech „prílišnej krásy“. Olympský panteón nešetril obrazmi hnepajúcich sa bohov, avšak na rozdiel od iných náboženstiev, disponoval aj špecifickým božstvom, ktoré má atribút hnevливosti. Bola ním Lyssa – duch šialenej zúrivosti, šialenstva a besnoty. Rímskym ekvivalentom Lyssy boli Ira(e), Furor alebo Rabies. Lyssa bola „dcéra Nyx, ktorá vzišla z krvi Urána“ – je to teda krv z Uránovej rany po jeho kastrácii Kronom. Ide o emočný následok neprávosti a zločinu, ktorý vykonal boh času (Kronos) na svojom otcovi – stvoriteľovi.¹¹ Hnev má teda božský pôvod a spočíva v neprávosti a ublížení.

Samotná skutočnosť, že grécka mytológia pripisuje hnev mnohým božstvám, ba dokonca jedno samo hnevu venuje, svedčí o dôležitosti hnevu v gréckom chápaní človeka. Nejde len o antropomorfizáciu pan-

⁹ Eduardo Matos MOCTEZUMA, „Ancient Stone Sculptures, In Search of the Mexica Past,“ in Deborah L. NICHOLS – Enrique RODRÍGUEZ-ALEGRÍA (eds.), *The Oxford Handbook of the Aztecs*, Oxford Handbooks, New York: Oxford Academic, 2017, s. 21, <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199341962.013.1> [zverejnené 5. 12. 2016, cit. 20. 10. 2023].

¹⁰ Veľmi podobný je napríklad baltský boh Perkunas, indický Varuna (sans. वरुण), grécky Zeus, prípadne Uranus (starogr. Οὐρανός) ale aj fínsky Ukko. Porov. Angelina Viktorovna GUSAR, „Mythological Concept Thunderstorm in English, Swedish And Slavonic Song Discourses,“ *НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНИТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ* (2018): 35.

¹¹ EURIPIDES, *Medea and Other Plays*, prekl. Philip Vellacott, London: Penguin, 1963, s. 815.

teónu, ale uvedomenie si toho, že hnev je motorom dejín a nástrojom spravodlivosti i nespravodlivosti vo svete.

2. ILIADA – ANTICKÁ ANALÝZA HNEVU

Ak sa začítame do Homéra, zistíme, že jeho Iliada začína práve slovom μῆνιν (mēnin) – hnev, zúrivosť, ohlasujúcim Achilov hnev a nabádajúcim ospevovať ho u bohov. Nebude to celkom náhoda. Ako píše Thomas R. Walsh, „Môžeme sa pripojiť ku kritikom, starovekým i moderným, v uznaní, že pre každé čítanie homérskeho textu je rozhodujúce pochopenie hnevu...Epos, ktorého postavy prekročia trójsku pláň, aby sa navzájom vyvraždili, závisí od emócií, ktoré ich ženú do vojny.“¹² Pochopenie hnevu je teda kľúčom k pochopeniu (dejín) sveta.

No nie je hnev ako hnev. „V skutočnosti máme v Homérovi najmenej trinásť slov pre hnev (podľa Irscherovho zoznamu) a jedno z nich (ménis – vsuvka A. D.) má osobitné postavenie.“¹³ Thomas Walsh podrobne analyzuje jednotlivé odtiene homérskeho slov použitých na označenie hnevu v Iliade i Odysei a nachádza medzi nimi významové odtiene od neikeíein „hádať sa“, apeileîn „hroziť“, okhtheîn „byť znepokojený“, khôesthai „hnevať sa“, menaeíein „zúriť“ cez preklínanie až po božský hnev a pod. Podstatné však je, že Walsh sa nesnaží analyzovať hnev len ako somatopsychickú reakciu toho-ktorého jedinca na nejaký podnet, ale ukazuje, že v Homérovom prípade ide najmä o hnev ako o postoj, ktorý plní až sociálne-politickú a morálnu funkciu. Achilles sa nehnevá len preto, že ho Agamemnón ponížil a odňal mu jeho korisť – Briseidu. Ukazuje božskejšiu tvár a úplnú a totálnu oddanosť majstrovstvu svojho umenia. Jeho hnev je spoločenský a absolútny.

Dôvod Achilovho hnevu nie je až tak malicherný, ako by sa mohlo zdať. Je zrejmé, že jeho korene spočívajú v dávnejšej minulosti. Agamemnón Achila rešpektuje ako nepremožiteľného bojovníka, no vníma aj to, že Achilles je u vojakov obľúbenejší než kráľ. Neporaziteľný Grék sám porazil 23 miest v okolí a všetku korisť vždy priniesol kráľovi, aby ju rozdelil. Úspech vojen a majetkový prospech teda záležal na Achilo-

¹² Thomas R. WALSH, *Fighting Words and Feuding Words: Anger and the Homeric Poems (Greek Studies: Interdisciplinary Approaches)*, Lanham: Lexington Books, 2005, s. 10.

¹³ Tamtiež, s. 10.

vi viac než na Agamemnónovi. Tomu preto zodpovedalo aj jeho postavenie. Nebol celkom podriadený kráľovi, ale skôr bojoval vedľa neho a s ním. Agamemnóna, ktorý bol nesmierne pyšný, panovačný, samolúby, domýšľavý a sebecký, to hnevalo, ale Achila vo vojsku potreboval. Ich vzťah neupriamoval ani to, že Achilles bol priamy – čo na srdci, to na jazyku. Jeho priamosť nepochádzala z pýchy, lež z poctivosti a z vedomia vlastnej hodnoty. Podobne ako boh ani Achilles nemá takmer žiadnu úctu k životu, a to ani k svojmu – zjavne ho netrápi možnosť, že padne v boji, ak bude slávny – ani k iným. Kráľa rešpektoval, ale v boji i v živote sa riadil podľa seba.

Samotný konflikt medzi Achilom a Agamemnónom Homér neopisuje ako osobný. Agamemnón spupne a hrubo odmietol Apolónovho kňaza Chryséasa, ktorý prišiel prosiť, aby mu za výkupné bola vrátená jeho zajatá dcéra. Nielenže ho nevypočul, ale ho ešte aj ponížil a tvrdo vyhnal, a to i napriek tomu, že ho jeho dvorania a spolubojovníci nabádali, aby prosbe vyhovel. Tým sa dopustil morálneho, spoločenského, politického, ale aj náboženského zločinu. Morálneho v tom, že nevyhovel prosiacemu a strápenému otcovi, ktorý sa snažil o oslobodenie dcéry. Spoločenským zločinom bolo, že namiesto vládneho a ústretového jednania zvolil postup, ktorý ponížil a urazil nielen žiadateľa, ale pobúrili aj vlastný dvor. Kráľ tak nedbal na pokoj a spokojnosť vlastného ľudu, ale hľadel/hladil si len vlastné ego. Politickým prečinom bolo zvýšenie nepriateľstva medzi zúčastnenými stranami a dôsledky, ktoré z toho vyplynuli. Chryséas totiž nebol len nepriateľ – Trójan, bol kňazom a vyslancom Apolónovho chrámu. Tým, že mu nevyhovel a ponížil ho, sa Agamemnón dopustil bezbožnosti a urážky samotného boha. Chryséas totiž následne požiadal boha Apolóna o odplatu a ten mu vyhovel. Na Agamemnónovo vojsko zoslal mor a vojaci začali umierať. Kráľ aj vojsko vedeli, že dôvodom ich strádania je spupné správanie Agamemnóna, no ten na nič nedbal a nesnažil sa svoju vinu odčiniť (napr. prepustením žiadanej dcéry alebo zbožnými rituálmi a pod.). Naopak, nečinne sa strádaniu prizeral. Keď trval mor už desať dní a kráľ odmietal zvoliť snem, nakoľko sa bál výčitiek, vstúpil do hry Achilles, ktorý, hoci mu to neprináležalo, snem zvoláva. Agamemnón sa snemu zúčastnil, ale s hnevom a nevôľou, pretože právo zvoliť snem mal len on. Keď následne veľtec Kalchás verejne vyhlásil, že mor je dôsledkom kráľovho bezbožného konania a že Agamemnón musí Chryséovu dcéru vrátiť a požiadať bohov o odpustenie, kráľ čiastočne súhlasil. Dal si však podmienku, že

dcéru vráti za inú zajatkyňu. To Achila prekvapilo a pobúrilo. Veď ako si môže dávať takéto podmienky kráľ, ktorý svojim konaním urazil bohov, zavinil mor, smrť a strádanie vojska a sám nebol ochotný svoju chybu napraviť, dávať takéto podmienky národu, ktorý pôvodne chcel za zajatkyňu zaplatiť? Achajci totiž nemali adekvátnu náhradu, a preto Agamemnón rozhodol, že si vezme Briseidu, ktorú pôvodne Achilles dostal ako dar od Achajcov. „To už bolo príliš! Za to, že chcel odvrátiť od ľudu mor, kráľ ho uráža a dokonca mu hrozí, že mu odníme dar, ktorý si sám vydobyl a pri delení mu pririekli Achajci. Tato kráľova spupnosť ho do takej miery popudila, že ho už-už chcel mečom prebodnúť.“¹⁴ Achilles sa však zdržal.

Keďže videl, že kráľ je sebecký a nedbá na blaho národa ani spokojnosť bohov, že si nectí nepriateľa ani vlastný ľud a odňal mu dievčinu, ktorú ľúbil a chcel si ju vziať, Achilles pohrozil, že nebude pokračovať v kráľových službách ako bojovník proti Trójanom a že sa vráti loďou do Grécka. Agamemnón ho obvinil, že je zbabelý a že uteká, zároveň však odkázal, nech ide, že ho nepotrebuje. Statočného bojovníka urážka ešte väčšmi nahnevala a keďže videl, že Agamemnónovi chýba akákoľvek reflexia, „vzplanul v ňom hnev, kráľa neslýchane potupil: nazval ho opilcom, drzým ako pes, nehanebným a zbabelcom“¹⁵ a odmietol bojovať. Achilles odchádza a jeho odchod len mlčky sleduje celý dvor, vojsko, achajský národ a nik sa ho pritom nezastal.

Je zrejmé, že Achilov hnev bol aj osobný, no v prvom rade ho sýtila nemorálnosť a nepravosť kráľa. Grécky hrdina sa snažil odvrátiť mor, hnev bohov a svojou reakciou napraviť spoločenské a politické správanie vládara. Vedel, že vojsko a dvor si nemôžu vážiť kráľa, ktorý je sebecký, bezbožný, nemorálny a nehladá na blaho národa. A nepokoj v národe spôsobuje pohromy. Kráľ však nielenže neustúpil, ale svoju nespravodlivosť svojím dodatočnými požiadavkami len stupňoval. A tak sa ho rozhodol vytesť.

Možno namietť, že Achilov hnev voči Agamemnónovi bol oprávnený a spravodlivý. Jeho neúčast' v bojoch však postihovala aj jeho národ, keďže Trójanovia sa hneď chopili iniciatívy a Grékov v boji porážali a prinútili ich až k úteku k moru k lodiam. A nebyť nešťastnej náhody, Gréci

¹⁴ Otmar VAŇORNÝ, „Úvod,“ in *HOMÉR, Ilias*, prekl. Otmar VAŇORNÝ, Praha: Jan Leichter, 1934. s. 15.

¹⁵ Tamtiež, s. 15.

by odišli porazení s hanbou, alebo celkom zhynuli. Prečo teda Achilles vystavil nevinných spolubojovníkov strádaniu, riziku smrti a hanby? Jednoducho preto, že neboli neviní. Desať rokov bojoval po ich boku, čelil riziku, možnej smrti či zraneniu, vybojoval slávne víťazstvá a to všetko bez nároku na majetok či mocenské postavenie a oni sa ho v kľúčovej chvíli nezastali. Vedeli, že je v práve, že jeho hnev je zdôvodnený, spravodlivý a nevyhnutný a že inak konať nemohol. No i tak sa nik nepriklonil na jeho stranu, verejne sa ho nezastal. Ak teda nie sú statoční a ochotní znášať riziko hnevu kráľa, ktorého sa boja viac, ako hnevu bohov, jeho hnev voči nim je taktiež spravodlivý.

Kráľ aj dvor, ľud a vojsko napokon uznali vinu a pod vplyvom vojenských porážok žiadali hrdinu o pomoc. On však stále otáľal. To je bod, ktorý stojí za hlbšiu úvahu.

Homér opisuje veľkorysé ponuky, ktoré šľachta, kráľ i ľud Achilovi ponúkali. A robí tak vo viac než 600 veršoch IX. spevu. Achilles však takmer vôbec nereagoval a nechal rodákov krváčať a zomierať. A hoci národ spočiatku mlčky prijímal, že Achilov hnev je oprávnený, pod ňarčou strádania sa situácia začala otáčať aj u jeho blízkych. Achilov hnev a „trest“ sa jeho rodákom na šestnásty deň zdal byť už nemiestny a neprímeraný – ba dokonca príliš osobný, nezohľadňujúci potreby národa. A to až do takej miery, že jeho najbližší priateľ, Patroklos, sa už nemohol ďalej pozerieť na ničenie Achájcov a tak s výčitkou a neskrývaným hnevom (!) požiadal Achila, keď už on nechce pomôcť, aby mu požičal svoju vlastnú zbroj a vojsko a on bude za Achila bojovať. Achilles súhlasil, ale len s podmienkou, že Patroklos pomôže zahnať Trójanov späť, aby ochránil ústup Grékov. Patroklos však zašiel ďalej a v súboji s Hektorom, ktorý si myslel, že bojuje s Achilom, prišiel o život. To Achilov postoj napokon zmenilo.

Pôvodný hnev Achila voči Agamemnónovi a nevďačnej šľachte, či zbabelým rodákom sa pretransformoval na hnev voči Hektorovi. Ostatok príbehu poznáme. Achilles zabíja Hektora a jeho mŕtve telo vláči celý deň po trójských pláňach, aby až na druhý deň vydal zúbožené telo nepriateľa jeho prosiacemu otcovi na pohreb. Krutosť Agamemnóna, ktorý nevyhovie žiadosti otca o prepustenie dcéry, sa tak zrkadlí v ešte väčšej brutálnosti Achila, ktorý potupí nepriateľa a znetvorí jeho telo pre oči celého jeho národa až do takej miery, že mu nepreukazuje ani tú najmenšiu úctu, a to až do momentu, keď sa stretá s podobnou prosbou kráľa Tróje – otca Hektora. Hnev gréckeho bojovníka voči nepriateľovi

bol spočiatku ospravedlňovaný stratou najbližšieho priateľa a presvedčením, že Hektor, ako čestný bojovník, mal vedieť a presvedčiť sa o tom, s kým bojuje a nedomnievať sa, že zabil Achila. V skutočnosti to bol však Achilov hnev na Achila samého, čo ho vohnal do boja. Jeho spupnosť, neprímeranosť a sebastrednosť vlastného hnevu spôsobili, že zomierali jeho rodáci a on sám prišiel o najlepšieho priateľa len preto, že chcel vy-trestať kráľa i jeho dvor.

Homérov text je tak analýzou hnevu. Ukazuje, že pokiaľ hnev smeruje k odstráneniu nespravodlivosti, náprave krivdy, odvráteniu neakceptovateľného správania, avšak vždy s ohľadom na všeobecné blaho a pokoj, možno takýto hnev považovať za morálny a spravodlivý. Taký je hnev hrdinov a bohov. Jeho hlavnou podstatou je naprávať svet a robiť ho lepším.

Pokiaľ je však hnev sebecký a zameraný len na seba, je neakceptovateľný a spôsobuje viac nepravosti, zla a útrap, než čokoľvek iné. Agamemnónov hnev bol sebastredný, mal viesť k poníženiu prosiaceho nepriateľa i Achila, a preto jeho výsledkom bol mor, vojna a strádanie. Avšak ani Achilov hnev nebol vždy celkom morálny. V momente, keď videl, že jeho nebojovanie ohrozuje a poškodzuje jeho národ, ktorý medzičasom uznal svoju vinu, pokúšal sa ju odčiniť a prosil Achila o pomoc, bol jeho hnev už len osobným trucovaním a hladením si ega. A preto viedol k osobnému trádnaniu, k strate priateľa i k výčitkám svedomia. Podobne aj Patroklov hnev voči Achilovi bol prejavom spravodlivého rozhorčenia a túžby chrániť Achájcov. Jeho dôsledkom bolo zahnanie Trójanov späť a teda ochrana bojmi strádaného národa. Keď však podľa-hol hnevu a túžbe po pomste Trójanom, sám hynie rukou Hektora.

Hnev bohov a hrdinov má byť inštitútom sociálnej spravodlivosti a nie detinským uprednostňovaním seba. Sebastredný hnev je istou formou šialenstva. To, čo Gréci uctievali, bol hnev bojovníka – teda odhodlanie nasadiť seba samého za vec spravodlivosti a národa, odvaha, bojovnosť až zúrivý zápal pre vec, nedbajúc na svoje blaho či nebezpečenstvá. Práve takýto hnev bol predmetom výchovy bojovníka a vojaka a práve takýto zápal pre spravodlivosť, nebojácnosť v odstraňovaní skri-vo dlivosti sa očakával ako u hrdinu, tak i u statočného občana.

Spravodlivý až božský hnev bol predmetom bázne a úcty a nie div, že bol velený nielen u antických hrdinov, ale pripisoval sa mnohým bohom. A to až do takej miery, že, viaceré homérske štúdie pripomínajú

skôr antológiu hnevu a lexikón morálnej či náboženskej psychológie ako poetickú tvorbu.¹⁶

Možno namietaf, že grécka mytológia je značne antropomorfizovaná a panteón príliš podlieha ľudským emóciám. Ak sa však zadívame do židokresťanskej náboženskej tradície, situácia nebude zásadne odlišná.

3. BOŽÍ HNEV A HNEV V BIBLI

Biblia síce nezačína slovami o hneve, i tu však kľúčové časti prvej knihy Mojžišovej, teda vysvetlenia pôvodu, vzniku a fungovania sveta, obsahujú odkazy na hnev. Veď už prvý hriech, ktorý, hoci sám nebol spôsobený hnevom, je späť s hnevom – a to hneď s Božím hnevom. Dôsledkom hriechu bolo vyhnanie z raja. Boh tu síce nie je opisovaný ako zúriaci či kričiaci, avšak z kontextu možno tušiť, že sa hnevá. Preklína hada, ustanovuje nepriateľstvo medzi hadom a človekom, ženu odsudzuje na trápenie a bolesti a Adamovi preklína zem a odsudzuje ho na námahu, súženie a smrteľnosť. Na dôvažok, k rajskej bráne stavia anjelov s ohnivým mečom, aby zabezpečil nemožnosť návratu do pôvodného Raja (Gn 3,24). Nevedno či trest, ktorý hriech spôsobil, bol kompenzáciou za bolesť, ktorú u Boha vyvolal, alebo bol len automatickým dôsledkom istého sebaaprecitnutia človeka v jeho novej situácii.¹⁷ Alebo sa možno zamýšľať, či naznačovaný Boží hnev je len antropomorfizujúcou metaforou, rečníckou figúrou či ontologickou skutočnosťou.¹⁸

¹⁶ „Názvy niektorých z najpozoruhodnejších diel homérskych štúdií sa mi občas zdajú byť súčasťou nápisu zaznamenávajúceho zaklínanie kúzelníka, zriadeného na agore homérskych štúdií: „Hnev Atény“, „Hnev Parisa“, „Boží hnev u Homéra“, „Hnev bohov“, „Hnev Poseidona“, „Homérov hnev Achilla v Iliade“, „Hnev Thetis“... Thomas R. WALSH, *Fighting Words and Feuding Words: Anger and the Homeric Poems (Greek Studies: Interdisciplinary Approaches)*, Lanham:Lexington Books, 2005, s. 9.

¹⁷ Søren Kierkegaard chápe prvý hriech ako precitnutie ducha, ktorý bol dosiaľ (v rajscom stave) snívajúci. Sebareflexiou a objavením potreby rozlišovania medzi dobrom a zlom sa človek vyhnal z bezstarostného stavu nezodpovednosti a objavil ťažobu existenciálneho hriechu v podobe zodpovednosti za akékoľvek zrealizované i nezrealizované voľby. Porov. Arne GRØN, *Begrebet angst hos Søren Kierkegaard*, (Filosofi), Copenhagen: Gyldendal. [*The Concept of Anxiety in Søren Kierkegaard*], prekl. Jeanette B. L. Knox, Macon, GA: Mercer University Press, 1993 [2008].

¹⁸ Marie J. PITTEROVÁ, „Kdo odolá jeho hroznému hněvu? (Nah 1,6): Boží hněv ve starozákonní perspektivě,“ *Salve* 1 (2022): 17.

Nech je to tak, či onak, je nepochybné, že hnev zohráva kľúčovú úlohu hneď na nasledujúcich riadkoch – v druhom hriechu človeka. Keď je opisovaný Kainov smrteľný hriech, sú použité slová „Kain sa veľmi rozhneval a zamračila sa mu tvár. Tu povedal Pán Kainovi: ‚Prečo sa hneváš a prečo sa ti zamračila tvár? Či nie je to takto: Ak robíš dobre, môžeš sa vystrieť, ale ak dobre nerobíš, číha hriech pri dverách a sleduje ťa jeho žiadostivosť, a predsa ty ju máš ovládať?‘ Tu Kain povedal svojmu bratovi Ábelovi: ‚Vyjdime si von!‘ A keď boli na poli, napadol Kain svojho brata Ábela a zabil ho“ (Gn 4,5–8).

I tu možno namietat, že príčinou Kainovho hriechu nebol hnev, lež závisť či žiarlivosť. Niektorí teológovia však zdôrazňujú, že aj závisť je formou hnevu – hnevu na úspech niekoho iného. A ako upozorňujú, hnev je síce ľudský, no je často spätý s hriechom a k hriechu vedie, ak sám nie je hriechom.

V Biblii však hnev neprináleží len človeku. Je pripisovaný ako Hospodinovi, tak aj Ježišovi, človeku ako takému, ba dokonca celým národom. Mírea Ryšková¹⁹ preto upozorňuje, že je dobré rozlišovať medzi hnevom Boha, Ježišovým hnevom a ľudským hnevaním sa. Tieto tri druhy hnevu majú totiž rôznu podstatu, príčiny aj dôsledky, hoci niekedy môžu byť terminologicky prepojené. Rabbi Reuven Chaim Klein²⁰ uvádza, že v hebrejčine existuje minimálne šesťnásť pojmov a termínov pre hnev *ka‘as* / *ka‘ás* (1Sam 1,6; Jób 6,2); *hēmâ* / *hemâ*^h (Iz 27,4; Est 7,10); *hārôn* (Ez 7,12; Zach 10,3); *rōgez* (Jób 3,17; 2Kr 19,27); *‘ebrâ* (Ž 78,49; Dt 3,26); *za‘am* (Jer 15,17; Zach 1,12); *za‘ap* (Mich 7,9; 2Krn 26,19); *qesep* (Nm 17,11; Zach 1,2); *‘āšān* (2Sam 22,9; Žl 18,9; 80,5; Dt 29,19); *‘ap* (Ex 34,6; Dt 6,15); *‘np* (Dt 1,37; Iz 12,1; Žl 2,12); *pānīm* (Jer 3,12; Gn 32,21); *n‘š* (Nm 14,11; 14,23; 16,30); *‘šb* (1Kr 1,6; Iz 63,10; Žl 78,40); *r‘m* (Ez 27,35; 1Sam 1,6); *šesep* (Iz 54,8), ktoré odkazujú na rôzne typy hnevu (jed, horeť, spálený, byť znechutený,... a pod.) a ich rôzne trvanie, lokalizovanie (v myšlienkach, v skutkoch), zameranie a intenzitu.²¹ Asi najzákladnejšími sú *‘ap* a *‘ānaṗ* (*‘np*), ktoré sú najčastejšie spájané s Bohom. Bez toho, aby sme sa pokúšali ísť do dôslednej etymologickej, lexikálnej či kontextuálnej (historic-

¹⁹ Mírea Ryšková, „Hněv v Novém zákoně,“ *Salve* 1 (2022): 25–37.

²⁰ Rabbi Reuven Chaim KLEIN, „Anger Issues,“ *Ohr Somayach*, <https://ohr.edu/9456> [zverejnené 17. 7. 2021 / 8. Av. 5781, cit. 20. 10. 2023].

²¹ Touto cestou ďakujem p. doc. ThDr. Dávidovi Benkovi, PhD. za konzultáciu pri prepise hebrejských pojmov a ich zaužívaných podôb v slovenskom jazyku i s prihliadnutím na transliteráciu uvedených pojmov v češtine v textoch Marie J. Pitterovej.

kej a biblickej) analýzy jednotlivých pojmov,²² pokúsime sa poukázať na tri aspekty, v ktorých sú dané pojmy používané najčastejšie.

Výraz 'ap, ktorý je ako substantívum odvodený zo slovesa 'ānaṣ, okrem pojmu „hnev“ znamená aj „nos“ alebo niekedy aj „tvár“. Tento dvojjazyčný aspekt nie je náhodný, hoci, ako uvádza Eva Teplá²³ s odkazom na *Teologický slovník Starého zákona*,²⁴ existuje len v hebrejčine. To, čo je pre tento pojem charakteristické, je skutočnosť, že hnev je tu sprístupnený pre iných. Je ho vidieť či počuť.²⁵ Nejde teda o akúsi vnútornú nespútanú emóciu, ktorá je prístupná len Bohu, ale skôr o výraz, ktorý je určený iným – ľuďom. Ba dokonca, neraz ide len o krátkotrvajúci náznak možného vzplanutia – nie o trvalý hnev, ktorý by mal nesmierne dôsledky.

S tým je spätý aj druhý metaforický aspekt hnevu. Biblia často sprítomňuje boží hnev ako vzplanutie, horenie – oheň (ḥemaḥ).

V Exodus 32,7–10, nájdeme, že Boh v rozhovore s Mojžišom vraví: „Teraz ma nechaj, nech zahorí môj hnev proti nim a vyhubím ich!“ Mojžiš prosí „Prečo by mal, Pane, vybušiť tvoj hnev proti ľudu, ktorý si ty mohutnou silou a mocnou rukou vyviedol z egyptskej krajiny?! Prečo by mali Egypťania vraviť: ‚V zlovili ich vyviedol, aby ich zmárnil na horách a vyničil ich zo zemskeho povrchu?!‘ Odlož svoj prudký hnev a maj zľutovanie nad nešťastím svojho ľudu!“

Miest, kde je starozákonný Boh opisovaný ako hnevajúci sa oheň je viacero.²⁶ Nájdeme ich v Dt 32,22 („Bo oheň zažal sa od môjho hnevu

²² Pre podrobnejšiu analýzu termínov v češtine pozri napr. Marie J. PITTEOVÁ, „Kdo odolá jeho hroznému hněvu? (Nah 1,6): Boží hněv ve starozákonní perspektivě,“ *Salve* 1 (2022): 17–22, Eva TEPLÁ, *Hněv Boží: Rétorika a teologie jednoho starozákonního motivu*, Praha: UK, ETF, 2021, bakalářská práce, <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/148622/130315264.pdf?sequence=1> [cit. 20. 10. 2023].

²³ TEPLÁ, *Hněv Boží: Rétorika a teologie jednoho starozákonního motivu*. 1

²⁴ G. Johannes BOTTERWECK – Helmer RINGGREN – Heinz-Josef FABRY, *Theological Dictionary of the Old Testament*, Grand Rapids, MI / Cambridge, UK: Wm. B. Eerdmans Publishing Co. (February 19, 2003), s. 343.

²⁵ Doslovne ide o hlasné (odpor vyjadrujúce) prudké dýchanie.

²⁶ Podľa niektorých zdrojov, napr. Daniel K. JUDG, „A Scriptural Comparison Concerning Anger: 3 Nephi 12:22 and Matthew 5:22,“ in Terry B. Ball – Ray L. Huntington (eds.), *The Book of Mormon and the Message of the Four Gospels*, Provo, UT: Religious Studies Center, s. 2001, 57–76, je len v Starom zákone 375 príkladov, v ktorých je hnev pripisovaný Bohu. Spolu je hebrejské slovo pre hnev: (ʿap) spomenuté v texte 455-krát. Podľa iných zdrojov je slovo anger (hnev) v Biblii spomenuté 230-krát v New King James Version (NKJV), 269-krát v English Standard Version (ESV) a 268-krát v New International Version (NIV). Joseph M. JORDAN, „How many times is Anger mentioned

a páľou prenikne až na dno podsvetia a zhltnie zem i jej plody a do tla vypáli základy hôr.“), Num 11,1 („Lud začal volať k Pánovi, že sa mu zle vodí. Keď to Pán začul, zahorel hnevom. Vyšľahol oproti nim Pánov oheň a strávil okraj tábora.“), Žl 7,11 („Boh je spravodlivý sudca a Boh, ktorý každý deň pociťuje rozhorčenie.““) a mnohých ďalších. A práve náhle a prudké vzplanutie, horenie spravodlivým hnevom je možno kľúčom k pochopeniu problému.

Oheň ako živel v sebe nesie nielen spomínaný aspekt viditeľnosti – je teda určený hriešnikom, aby pochopili, že ide o dôsledok ich konania. Hnev ako oheň predstavuje metaforu súdu,²⁷ neobmedzenej moci – je teda predurčený zničiť všetko zlé (ako trest, či odplata za neposlušnosť a nepravosť). Ako uvádza Marie J. Pitterová: „Prijať skutočnosť, že sa hnev týka Boha, nieje ľahké rovnako preto, že na ľudskej rovine ide spravidla o emóciu spojenú s nekontrolovanosťou a deštruktívnym konaním.“²⁸ Boh Starého zákona je však neraz zobrazovaný ako tvrdý, krutý a trestajúci. A to tak z radov Abrahámovho pokolenia (napríklad Sodoma a Gomora).

Avšak práve na príklade Sodomy a Gomory sa ukazuje aj iná tvár Boha. Zdá sa, že Boh sa nehnevá preto, aby sa vyvíšil či preto, že chcel dať nekontrolovaný priechod svojim emóciám. Ba dokonca, ani preto, že by hnev bol vždy nevyhnutnou súčasťou trestania. V rozhovore Abraháma s Hospodínom vidíme, že Boh je ochotný upustiť od trestu, ak by tým poškodil nevinných a spravodlivých. Ba dokonca je ochotný zachovať aj nespravodlivých, ak by sa v meste našlo čo i len desať spravodlivých. Nejde tu teda o to, že jeho hnev by bol nekontrolovateľnou a automatickou reakciou na ľudské nepravosti. Práve naopak.

in the Bible (what does the Bible say about Anger)?“ in *Christian Faith Guide*, <https://christianfaithguide.com/how-many-times-is-anger-mentioned-in-the-bible/> [cit. 28. 10. 2023]. V slovenskom katolíckom preklade *Biblie* je slovo hnev uvedené 239-krát – *Biblia*, (Katolícky preklad NZ + Ž z Neovulgáty), Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1986, zvyšok SZ podľa prekladu: *Písmo sväté Starého zákona*, Trnava: Spolok sv. Vojtecha v Trnave, 1946–1955), <https://dkc.kbs.sk/> [cit. 28. 10. 2023].

²⁷ Gerhard MÜLLER – Albrecht DÖHNERT – Hermann SPEIKERMANN – Horst BALZ – James K. CAMERON – Brian L. HEBBLETWAITE – Gerhard KRAUSE (eds.), *Theologische Realenzyklopädie*, Band XII, Berlin – New York: De Gruyter, 1976–1977–2007, s. 463.

²⁸ Gary A. HERION, „Wrath of God in the Old Testament,“ in David Noel Freedman (ed.), *The Anchor Bible Dictionary*, sv. 6, New York: Doubleday, 1992, s. 989–996. Marie J. PITTEROVÁ, „Kdo odolá jeho hroznému hněvu? (Nah 1,6): Boží hněv ve starozákonní perspektivě,“ *Salve* 1 (2022): 17.

Zdá sa, že biblické príbehy zobrazujú Boží hnev z iných dôvodov ako len v snahe ukázať, že Boh je všemohúci a tvrdý sudca. Na to by stačilo ukázať akýsi prírodný, fatalistický automatizmus, kedy po hriechu či chybe nevyhnutne nastúpi trest. Nie je nevyhnutné, aby sa Boh hneval, veď potrestanie sa môže zaobiť aj bez hnevu. Prečo teda Biblia vykresľuje Boha ako ohnivo hnevajúceho sa?

Prvým aspektom hnevu pripisovaného Božej tvári je zvýrazniť neakceptovateľnosť nemorálneho správania. Hnev má pôsobiť edukačne – dáva jasne pochopiť, že dané správanie nie je akceptovateľné. Trest je dôsledok, ktorý môže nastať za bezbožné správanie. Ale to aj bez hnevu. Avšak bez viditeľného Božieho hnevu by nemuselo byť celkom jasné, či je to Boží dôsledok, alebo len zhoda okolností, alebo prirodzený následok, podobne ako v dôsledku pôsobenia gravitácie pocítíme tvrdosť zeme, ak sa pošmykneme. Teda, že hnev je bezprostredným dôsledkom konania proti Božej vôli.

Ak uznáme, že Boh je vševediaci, jeho hnev je problematický aj epistemicky. Veď Stvoriteľ vedel, čo sa stane, prečo sa teda hnevá? Navyše nám v tom mohol zabrániť. Nazdávam sa, že obraz Božieho hnevu Biblia využíva na vyjadrenie morálnej neakceptovateľnosti nejakého správania. Bez neho by čitateľ nemusel dostatočne pochopiť, že dané správanie je morálne (nie prírodné) neakceptovateľné.

Druhým aspektom vyjavovaného hnevu je jeho transformačná úloha. Charakteristickou črtou ohňa (nielen v Biblii) je, že je očistný. Nielenže ničí všetko zlé, ale svojim žiarom mení samotnú podstatu toho, čo zasiahne. Táto jeho schopnosť je pretvárajúca. A práve o premieňanie, zdá sa, v prípade Božieho hnevu ide.

Prejavovaný Boží hnev má viesť k zmene správania človeka.²⁹ Má viesť k očiste, k prinavráteniu k poslušnosti a dodržiavaniu Zmluvy. Možno preto len súhlasí s postojom Adolfa Novotného, ktorý ho nechápe ako opozitum lásky,³⁰ ale ako opak zmlčovania (Mt 23,23) a znak spravodlivosti (netolerovanie hriechu). Ak by totiž Bohu nešlo o zmenu

²⁹ Táto zmena však má byť bezprostredná. Podobne ako pri Jánovom ohlasovaní príchodu Pána, zodpovedá to predstave o približovaní sa prichádzajúceho hnevu, keď v obraznom jazyku už bola sekera priložená ku koreňu stromov (Mt 3,10). Už neexistuje medzičas (na rozdiel od Lk 13,6b–9), ktorý by umožnil čas na prehodnotenie vlastného správania a orientácie. Reinhard von BENDEMANN, „Zorn Gottes (NT),“ in *Das wissenschaftliche Bibellexikon im Internet*, Stuttgart: Deutsche Bibel Gesellschaft, <https://www.die-bibel.de/ressourcen/wiblex/neues-testament/zorn-gottes-nt> [cit. 20. 10. 2023].

³⁰ Adolf NOVOTNÝ, „Hněv Boží,“ *Biblický slovník*, Praha: Kalich, 1956, s. 211–212.

správania človeka, prečo mu prejavovať hnev? Stačilo by ho zničiť – potrestať. Ak človeka neničí, svedčí to o jeho láske, že mu na človeku záleží.

Tretím aspektom jeho hnevu je „hor(l)enie“. Prejavovanie hnevu je prejav „horenia“ za spravodlivosť a teda naznačovanie, že to, čo Boha hnevá, je dôležité. Že sa to dotýka niečoho podstatného, čo nemôže byť prehliadané. Napokon, samotný pojem horlivosť, ktorý je od toho odvodený, nie je v Biblii chápaný negatívne – práve naopak. Je to zapálenie sa pre vec, je to zdôraznenie významu nejakej veci pre nás. Ak teda Boh „zahorel“ hnevom, preukazuje tým, že to, čo ho „rozohnilo“, je niečo veľmi dôležité. A ak je to dôležité pre Boha, musí to byť dôležité aj pre človeka.

Zdá sa preto, že Boží hnev má najmä pedagogickú a výchovnú úlohu – signalizuje neakceptovateľnosť nejakého správania, volanie po náprave a zdôrazňuje, že mu na danom vzťahu a správaní záleží.³¹

Mohlo by sa teda zdať, že Starý zákon je Bibliou pre „detský vek ľudstva“, nakoľko sám Boh je tu často vykresľovaný ako karhajúci a trestajúci. Nový zákon by potom mohol byť Bibliou dospelosti. Po tom, čo sme si osvojili niektoré základné pravidlá, už nie je potrebné trestať a hroziť, ale skôr vysvetľovať a motivovať k samostatnosti. V Novom zákone sa preto vzťah k hnevú akoby mení. Zdá sa, že evanjeliová zvesť je skôr zákonom slova a lásky než avízom hnevu³² a trestu za prekročenie prikázaní. Takéto (nech by bolo akokoľvek vábivé) poňatie je však trochu zjednodušujúce. Ako ukazuje Reinhard von Bendemann, i v prípade posolstva Božieho hnevu a ohlasovania spásy možno dané chápať skôr ako dve strany tej istej mince, než ako náhradu jednej druhou.³³

Už vo viacerých častiach Starého zákona nachádzame početné úvahy o hneve, ktoré ho (podobne ako etymológia a metafory o hneve v rôznych jazykoch) prirovnávajú k ohňu. Oheň (podobne ako hnev) a jeho

³¹ Porovnaj prácu Agnes CALLARD, *On Anger*, Boston: Boston Review – Forum, 2020. Callardová nechápe hnev ako volanie po odplate, ale skôr ako apel na vinníka na nápravu ním narušeného vzťahu. Preto žiadna, ani „spravodlivá“ pomsta nenecháva priestor vinníkovi pre nápravu vzťahu, ale problém iba prehľbuje. Ako ukazuje Martha C. Nussbaum, hnev má skutočný zmysel len pre možnosť odpustenia. Martha C. NUSSBAUM, *Anger and Forgiveness: Resentment, Generosity, Justice*, Oxford University Press, 2016.

³² V evanjeliách nájdeme len 5 príkladov Ježišovho hnevu a len raz je hnev Ježišovi explicitne pripisovaný (Mk 3,5).

³³ Reinhard von BENDEMANN, „Zorn Gottes (NT),“ in *Das wissenschaftliche Bibellexikon im Internet*, Stuttgart: Deutsche Bibel Gesellschaft, <https://www.die-bibel.de/ressourcen/wiblex/neues-testament/zorn-gottes-nt> [cit. 20. 10. 2023].

pôsobenie môžu byť chápané dvojznačne. Na jednej strane je oheň dobrým nástrojom na zlepšenie podmienok života (teplo, príprava pokrmov a pod.), ba dokonca využívame ho aj na očistu a spálenie či zničenie všetkého zlého, čoho ponechanie bez povšimnutia by mohlo viesť k škodám až zániku.³⁴ A tak (oheň i hnev) plní pozitívnu úlohu. Tento aspekt hnevu možno vari najjasnejšie vidieť v starozákonnej pasáži o Dávidovi a Nátanovi (2Sam 12). Dávid v sa v nej nahnevá na nespravodlivosť a tvrdé srdce boháča, ktorý ukrivdil chudobnému. Keď mu však Nátan vysvetlí, že podobenstvo bolo o ňom, pochopí a mení sa. Hnev je tu chápaný ako celkom prirodzená emócia, ktorá sa bežne u ľudí vyskytuje. Sám osebe nie je problémom, práve naopak. Je upozornením na niečo, čo sa nemalo stať, čo je potrebné v konaní napraviť. Hnevania sa teda môže byť, za istých podmienok, spoločensky žiadúce. Pokiaľ je hnev odsúdením zlého konania či javu, zdá sa byť prospešným. I preto Biblia na viacerých miestach k (istému) hnevu priamo či nepriamo nabáda. Známy verš „Hnevajte sa, ale nehrešte!“ nachádza svoje vysvetlenie v Matúšovi (Ef 4,26, Mt 5,23–24). V ňom evanjelista objasňuje, že „Keď teda prinášaš dar na oltár a tam si spomenieš, že tvoj brat má niečo proti tebe, nechaj svoj dar tam pred oltárom a choď sa najprv zmieriť so svojím bratom; až potom príď a obetuj svoj dar“. Preto „Slnko nech nezapadá nad vašim hnevom“ (Ef 4,26). Hnev druhého má byť pre nás upozornením – má byť mementom a dôvodom na zamyslenie sa nad vlastným konaním a nad potrebou zohľadňovať mravné normy, či nároky iného.

To je však len prvý aspekt hnevu a horenia. Ten druhý je deštruktívny a nebezpečný. Biblické texty rozlišujú dva druhy hnevu. Tým prvým je takzvaný spravodlivý hnev. Za spravodlivý hnev možno považovať taký, ktorý smeruje o odsúdeniu morálne neprijateľného správania či priečeniu sa morálnym či sociálnym princípom. Práve takýto hnev, ktorý sme opisovali vyššie na Dávidovom príklade, je nielenže akceptovateľný, ale dokonca žiadúci, nakoľko je poukázaním na nepravosť a apelom na jeho odstránenie či nápravu. Druhý typ hnevu je však nespravodlivý a vo svojej podstate nebezpečný. Takýmto typom hnevu je sebastredný hnev. I takýto hnev pripodobňujeme k ohňu. Avšak tu hnev spaľuje nielen zlo, ale jedinec samého. Je to jednak preto, že hnev i oheň požierajú všetko, čo je vznetlivé, ak s tým príde do kontaktu. Tým spaľuje aj toho, kto sa hnevá. A to je problémom.

³⁴ Podobne hnev môže viesť k rozhybaniu jednotlivca či davu k odstráneniu spoločenského zla, jeho vymieteniu, ale aj k budovaniu pocitu spolupatričnosti.

Keď sa hneváme, neraz sme nevšímaví k sebe i k ostatným. Preto „človek v hneve nekoná, čo je spravodlivé pred Bohom“ (Jk 1,20). A tak pre smietku v oku druhého nevnímame brvno vo vlastnom oku (Mt 7,3). Kľúčovou úlohou hnevu je snaha odstrániť morálne neželaný stav, či správanie niekoho iného.³⁵ Nemá v ňom teda ísť o to, aby sme zahoreli za každú cenu. Práve naopak. Hnev je prostriedkom, nie účelom osebe. Ak v hneve zotrvávame, zdá sa, že nám nejde o odstránenie nepravostí, ale skôr o čosi iné. A to môže mať hneď niekoľko dôvodov.

V prvom rade je možné, že to, čo nás poburuje, je niečo, čo sme vyhodnotili ako nesprávne len my. Ak hnevom niekoho napomenieme a on to nereflektuje, je to možno preto, že náš postoj vnímal a vyhodnotil, no nestotožňuje sa s ním. A to preto, že jednoducho nevníma svoju vinu na tom, čo nás hnevá, alebo s tým nič nedokáže urobiť. Ak sa i napriek tomu hneváme, svedčí to o tom, že neakceptujeme pohľad iného a prioritizujeme svoje videnie sveta ako to jediné možné a správne (Prís 19,11).

V hneve totiž nadradujeme svoje postavenie nad postavenie toho, na ktorého sa hneváme.³⁶ Prejavovanie hnevu je zväčša späté s pocitom morálnej autority, ktorou v hneve disponujeme. Buďto preto, že sa o nejakú autoritu opierame (Boh, zákony a pod), alebo preto, že ňou domnele sami sme. V hneve cítime, že „sme v práve“. To je dôvod, že sa odvážime karhať, namietat prejavovať hnev navonok – nakoľko si myslíme, že náš hnev je oprávnený a spravodlivý. V takomto domnelom morálnom opodstatnení sa staviame do pozície toho, kto berie spravodlivosť do svojich rúk či už v aktívnom konaní (výčitkami a obviňovaním) alebo naopak, vyhýbaním sa akémukoľvek kontaktu (nehovorením s niekým, stráčením sa pohľadu a pod). Neprenechávame teda veľký priestor iným interpretáciám fenoménov, ba dokonca ani objektívnemu posúdeniu stavu napríklad z perspektívy Božej spravodlivosti a Božieho oka. V hneve sa arbitrom spravodlivosti stávame my. Ak sa hneváme, „vieme prečo“, a dávame najavo, že sme v práve, a teda prejavujeme tým istú nadradenosť voči tomu, na koho sa hneváme. A to aj vtedy, ak sa mylíme. S tým súvisí druhý aspekt hnevania sa v móde istej sebastrednosti.

Hnev, ktorý prejavujeme voči niekomu inému, využíva výrazové prostriedky, ktoré nie sú bežné pre normálnu komunikáciu. Ak sa hneváme, neraz zdvihneme hlas, použijeme tvrdšie slová, zmeníme ich dikciu. Výraz tváre prestáva byť priateľský a aj naše vyjadrovanie má za

³⁵ Hoci tým iným môžem byť aj ja sám, ak sa hnevám na seba.

³⁶ Andrej DÉMUTH, *Anger as a/moral emotion*, Berlin: Peter Lang Verlag, 2024, s. 158.

cieľ upútať pozornosť na náš nesúhlas a náš odmietavý postoj. Na jednej strane je to celkom pochopiteľné, nakoľko hnevom dávame najavo niečo, čo nie je normálne akceptovateľné. Preto na to používame výrazové prostriedky, ktoré taktiež nie sú celkom bežné. Na druhej strane, práve v tom, že v hneve zdôrazňujeme seba a svoj postoj, neraz dochádza k problémom. Tým prvým je nedostatok pokory a viera, že mám pravdu, a to ma údajne oprávňuje zaujať tvrdší postoj k druhému. Tým druhým je, že spôsob, ktorým hnev preukazujem, nemusí problém riešiť, ale naopak, môže problémy vyvolávať. Tvrdé a sebastredné prejavovanie hnevu môže ublížiť druhému a zároveň ho môže tiež nahnevať. Hnev neraz plodí hnev a môže sa stať nekontrolovateľným zdrojom konfliktov.

Preto na viacerých miestach Biblie nachádzame upozornenia, jednak aby sme sa stránili takým prejavom hnevu, ktoré druhého môžu urážať (Prís 15,1,18, Mt 5,22) a aby sme sa naučili krotiť svoj hnev. Ten, kto nekrotí svoj hnev, je ako podpaľač nebezpečný ako sebe, tak aj pre ostatných. Značná časť biblických veršov o hneve je preto venovaná práve manažovaniu a kroteniu hnevu (Prís 12,16, 14,29, 15,18, 16,32, 19,11, 29,11, Jk 1,19–20, Kaz 7,19,...), ako aj odporúčaniu vyhýbať sa tým, ktorí sú hnevliví a ktorí nekrotia svoj hnev.

Vyhýbanie sa hnevajúcim ľuďom má svoje opodstatnenie najmä v tom, aby sme sa vyhli možnému zavlečeniu do konfliktov – aby sme sa nenechali vtiahnuť do sporov hnevajúcich sa ľudí. To, čo sa od nás vyžaduje, je vedieť sa povzniesť nad urážkou či kritikou. Stránenie sa takýchto ľudí nám, na druhej strane, má napomôcť, aby sme si neosvojili ich zvyky a „právo“ sa hnevať (Prís 22,24). Ak sa niekto hnevá trvale, je to často preto, že lipne na svojom pohľade na vec, na svojej pravde, na svojom práve. A to je často späté s pýchou. Takýto človek neustúpi, kým nedosiahne svoje, očakáva ospravedlnenie, osobnú satisfakciu a neprestane sa hnevať, kým sa mu nedostane primeraného zadosťučinenia. Tu sa však hnev, ktorý odmieta nejaké nemorálne konanie, mení na hnev z urazenosti a jeho jadrom je sebeckto a sebaláska. Hnev, ktorý je sebastredne orientovaný (Jak 1,20), alebo keď bezdôvodne pretrváva (Ef 4,26–27), je považovaný za hriech.

Tak, ako je sebastredný a sebecký hnev zameraný na hodnotu mňa ako subjektu, dlho pretrvávajúci hnev sa často mení na nenávisť. V nej už nejde o odmietanie nejakého neprijateľného javu či správania, ale o odmietanie osoby. Stredobodom takéhoto hnevania sa je hnevanie sa na niekoho iného ako človeka – nie na jeho konanie. Tu sa predmetom

odmietania stáva človek, ba dokonca neraz samo bytie druhej osoby. To, čo nám vadí, nie je nejaký aspekt konania či nekonania toho druhého, spôsob, ktorým niečo realizuje, ale to, aký je, ba dokonca, v ojedinelých prípadoch, už samotná skutočnosť, že ten druhý jednoducho je. Hneváme sa na neho, nenávidíme ho, prajeme si, aby nebol (či už vôbec, alebo takým, aký je). Takéto odmietanie iného je znakom nelásky, a preto je hnev voči osobe či dokonca zatvrdilý postoj voči samotnému bytiu niekoho iného vnímaný ako hriech. Odporuje totiž jednému z hlavných prikázaní, podľa ktorého máme milovať svojho blížneho ako seba samého.

Keď sa Ježiša pýtali, ktoré je hlavné prikázanie, odvetil: „Prvé je toto: ‚Počuj, Izrael, Pán, náš Boh, je jediný Pán. Milovať budeš Pána, svojho Boha, z celého svojho srdca, z celej svojej duše, z celej svojej mysle a z celej svojej sily!‘ Druhé je toto: ‚Milovať budeš svojho blížneho ako seba samého!‘ Iného, väčšieho prikázania, ako sú tieto, niet“ (Mk 12,29–31). Mojžiš v knihe Levitikus sprostredkoval Izraelitom Božie prikázania a medzi nimi aj: „Nenos nenávisť vo svojom srdci voči svojmu bratovi! Úprimne napomeň svojho blížneho, aby si preň neupalil vinu na seba! Nepomsti sa a neprechovávaj hnev voči príslušníkom svojho ľudu, ale miluj svojho blížneho ako seba samého! Ja som Pán!“ (Lv 19,17–19). S tým nepriamo súvisí aj presvedčenie, že pomsta patrí len Pánovi (Rim 12,19). Akoby hnev bol prenechaný najmä Bohu a úlohou človeka bola láska, a teda spracúvanie hnevu tak, aby neprodukoval ďalší hnev (či už Boha alebo druhého).³⁷

NAMIESTO ZÁVERU

Mnoho rozmanitých náboženstiev vykresľuje Boha či bohov v pozícii sudcov (napr. gr. bohyňa spravodlivej pomsty Nemesis – Rhamnusia) a pripisuje im atribút hnevu (Erinye, rímske Fúrie). Hnev bohov či boží hnev (ak si odmyslíme snahy najmä gréckych bohov antropomorfizovať) plní najmä didaktickú funkciu. Hnevom sa manifestuje morálna autorita hnevajúceho sa, ktorou reaguje na porušenie príkazov či nespravodlivosť a neprijateľnosť nejakého typu konania či nekonania. Hnevajúci sa

³⁷ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. 19-0166 Analýza konceptuálnych a kvalitatívnych domén estetických a morálnych emócií a grantom Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR VEGA č. 1/0120/22 Kognitívne aspekty sociálnych a morálnych emócií.

teda vie, čo je správne a čo nie a svojim hnevom dáva jasne najavo, že posudzované správanie je neprijateľné.

S tým súvisí manifestácia božskej moci v hneve. Hnev bohov nie je záchvatom bezmocnej zúrivosti, kedy nezostáva bohu nič iné, len sa hnevať. Boží hnev je sprevádzaný trestom či iným aktom, ktorý dokumentuje moc bohov. Starozákonný Boh zosiela oheň, hromy, blesky, sedem rán a podobne. Nie je to teda len prejav mentálnej nevôle, je to sprievodný akt možných fyzických dôsledkov, resp. následné fyzické dôsledky (ak sú trestami) predpokladajú predchádzajúce mentálne stavy bohov.

Spätosť morálnej autority, ktorá vie, čo je správne a moc tejto autority spôsobuje, že bohovia môžu svoj hnev prejaviť (na rozdiel od submisívneho postavenia podriadeného človeka, ktorý hnev buď nemôže prejaviť – lebo mu to neprináleží, alebo ho prejaví, no celkom zbytočne – lebo nemá kompetencie). Z tohto dôvodu možno v mnohých kultúrach sledovať, že prejavovanie hnevu prináleží skôr tým, čo majú moc a sú v hierarchii kompetencií postavení vyššie, než tým, ktorí mocou nedisponujú. Ich prípadný hnev je vnímaný skôr ako detská zúrivosť z absencie kompetencií, než ako kompetentný hnev. Takýto neprimeraný a na svoju vôľu sústredený hnev je navyše často späť s neadekvátnym a subjektívne zameraným poznaním. To však pri Božom hneve (pokiaľ si bohov príliš nepoľudšťujeme) chýba.

Božský hnev je zväčša späť s adekvátnym a nesubjektívnym posúdením situácie. Nie je prejavom osobnej urážky či samofúbsti. Je to hnev, ktorý je predstavovaný ako spravodlivý – teda hnev, ktorý sa nespája so sebavnímaním boha, ale skôr s odsúdením nejakého druhu správania, kvôli ľuďom samotným, pre ich budúce dobro. To je jeho podstatnou charakteristikou. S istou mierou nadnesenia preto možno povedať, že Boží hnev je spravodlivý a spravodlivý hnev je istým spôsobom božský, nech už ho prezentuje ktokoľvek z hrdinov.

Kľúčovou črtou božského spravodlivého hnevu je snaha o nápravu človeka. Preto je potrebné, aby bol správne pochopený ako dôsledok nežiadúceho správania, ale zároveň, aby produkoval žiadúce správanie, nie nevôľu a odplatu. V prípade (takmer) neobmedzenej božskej moci je riešenie s nepochopením a stavaním sa na odporu voči božskému hnevu jednoduché – stačí ho použiť opakovane, prípadne vo väčšej miere. To však vedie k zlomeniu nepoddajného ľudu, nie nevyhnutne k jeho výchove a náprave.

Jedným z dôležitých aspektov oboch spomínaných naratívov o božskom hneve (Achiles a Biblia) je poučenie, že spravodlivý hnev má viesť k upozorneniu aktéra, avšak ideálne spôsobom, ktorý u neho nevyvolá ďalší (tentoraz jeho) hnev. Hnevať sa teda máme didakticky – len pre upozornenie druhého, nie pre konflikt sám. Povedané metaforicky: hnevať sa máme s láskou k vinníkovi, nie s nenávisťou, nakoľko trvalý, osobne zameraný či neprimeraný hnev konflikty nezaháňa, ale naopak vytvára. A nakoľko nie sme vlastníci absolútnej spravodlivosti, hnev ako odplatu a trest máme prenechávať absolútnej moci, teda tomu, kto disponuje objektívnym a úplným poznaním. Osobovanie si práva na absolútne morálne hodnotenie a trestanie z pohľadu mojej vlastnej spravodlivosti je prejavom bezbožnosti (presvedčenia, že ja som Bohom) a takýto hnev konflikty vytvára.

**Anger of God or Wrath of the Gods?
A Brief Consideration of the Anger Attributed to God(s) and its Meaning
in Ancient and Biblical Texts**

Keywords: Anger; Homer; Bible; Self-Centeredness; Morality

Abstract: The current study focuses on the issue of anger in ancient and biblical texts. The author initially analyzes various angry gods and considers the 'logic' of God's anger. It pays special attention to the understanding of anger in Homer's *Iliad* and shows that anger aimed at social justice is understood as good, while self-centred anger is always an issue. The author also analyzes Bible verses attributing anger to God, but also those in which Scripture speaks about our need to manage our anger. Anger is depicted here as a moral but also an amoral emotion, depending on whether we leave place for God or if we take God's place and become an absolute moral authority.

prof. Mgr. et Mgr. Andrej Démuth, PhD.
Univerzita Komenského v Bratislave
Centrum kognitívnych štúdií
Katedra teórie a filozofie práva
Právnická fakulta
Šafárikovo námestie 6
P.O.BOX 313
810 00 Bratislava 1
andrej.demuth@uniba.sk